

YELİZ OKAY

ETNOGRAFYA'NIN
TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

ve

İLM-İ AHVAL-İ AKVAM

Andreas David Mordtmann - Osman Bey

Doğu Kitabevi
Sosyologca Kitapları Dizisi
15

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
16997

Sosyologca Dizisi Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Kapak ve Sayfa Düzeni
Atilla Ceylan

Kapak Resmi
Andreas David Mordtmann
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

Baskı
Ofis Matbaa Yayın Kağıt San. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
B Blok No: 388 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 47 15

1. Baskı,
İstanbul, Kasım 2012

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi
gereği yayınevinin iznini gerektirir.

Yazılar yazarlarını bağlar ve yazıların hukuksal sorumluluğu ilgili yazara aittir.

ISBN: 978-605-5296-11-7

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

*Canım anneannem
Hacer Yavaş'ın
aziz hatırasına özlemle*

İÇİNDEKİLER

Giriş Yerine	7
--------------------	---

I. ETNOGRAFYANIN KAYNAKLARI

A- Etnoloji / Etnografya Düşüncesi: Batı, Öteki ve Seyahatnameler	15
B- Etnologlar / Etnograflar ve Antropologların 'İlk'leri	25
C- Etnoloji / Etnografya Düşüncesi: Doğu, Öteki ve Seyahatnameler....	29

II. OSMANLI'DA ETNOGRAFYA

A- Osmanlı'da Etnoloji / Etnografya ve Antropoloji Literatürü ve Terminolojisi	63
B- Osmanlı Basınında Etnografya / Etnoloji ve Antropoloji.....	67
C- Osmanlı'da Etnografya / Etnoloji ve Antropoloji Konulu Kitaplar ..	85
D- Mekteb-i Mülkiye Müfredatı ve Etnografya Dersi: Andreas David Mordtmann - Osman Bey ve İlm-i Ahval-i Akvam ..	95

III. ANDREAS DAVID MORDTMANN, OSMAN BEY, İLM-İ AHVAL-İ AKVAM

A- Andreas David Mordtmann	105
B- İlm-i Ahval-i Akvam Ders Notlarının Sahibi: Osman Bey	117
C- İlm-i Ahval-i Akvam Kitabı ve İçeriği Üzerine	123
Sonuç Yerine	133

İLM-İ AHVAL-İ AKVAM

Mukaddime	136
İlm-i Ahval-i Akvam Neye Derler?	136
İnsan Nedir?	137
Ruy-ı Arzda İnsan Hangi Asırda Zuhur Etti?	138
İnsan Nerede Zuhur Etti?	138
İnsan Kaç Urukta İbarettir?	141
Bu Bab Akalyoz Dalua'nın Göstermiş Olduğu Uruk-ı Hamsenin Alâmatı Beyanındadır	142
Havass-ı Hamse	142
Kuvve-i Lâmise	143
Re's	143
İnsanın Mehasin-i Ahlâkı	147
Bu Fasil Akvam-ı Muhtelifenin Ahlâk ve Tebaiyyet ve Âdet ve Din ve Ayinleri Beyanındadır	148
Afganlılar	148
Bu Makale Belucistan Ahalisi Beyanındadır	150
Bu Bahs İranîler Beyanındadır	151
Ahali-i Hind	152
Brahman Mezhebi	152
Kıbtîler	153
Kürdler	154
Yezîdîler	156
Ermeniler	157
Gürcüler	157
Çerkesler	158
İsveç ve Norveç	159
Danimarka	160
Sözlük	161
Bibliyografya	167
İndeks	173

GİRİŞ YERİNE

Etnografya, etnoloji ve antropoloji, batılının kendi tarihini inşa etme çabasının bir sonucu olarak *öteki*nin bilgisine ulaşmak üzere yaptığı yolculukların neticesinde düşünsel anlamda varlık göstermiş disiplinlerdir. Etnolojinin, etnografyanın ve antropolojinin geçmişinde, büyük oranda seyahat edebiyatının varlığından söz etmek mümkündür. Seyyahların etnolog / antropolog titizliği ile yaptıkları gözlemlerin etnografik değer taşımasının yanısıra, *öteki'ne* ait etnografik malzemelerin çok erken dönemden itibaren çeşitli amaçlarla doğuya seyahat neticesinde toplandığı bu konudaki batılı kaynaklardan yola çıkılarak söylenebilir. Ayrıca Batılının *öteki'nin* bilgisini ve imajını oluştururken kaynak olarak gösterdiği seyahatnamelerin sübjektif bir perspektiften kaleme alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dikkatle bakıldığında etnografya / etnoloji / antropolojinin düşünsel olarak varoluştan bilimsel nitelikli disipline dönüşmesi ancak yapılan seyahatlerin akılcılık kimliğine bürünmesiyle başlamıştır denebilir. Etnografya / etnoloji ve antropoloji konusunda çalışmalar yapan ilk bilim adamları birincil ilgi alanları olan tıp, biyoloji, paleontoloji, zooloji, botanik, anatomi, jeoloji, jenealoji gibi bilim dallarının birikimini bu disiplinlerin bilgisini ve zeminini oluşturmak üzere kullanmışlardır. Bu bağlamda ilk yapılan çalışmalar genellikle insan nedir, insan nasıl ortaya çıkmış ve yeryüzüne nasıl yayılmıştır sorularına cevap aramanın yanısıra, insan ırkının tasnifi, ilk insanın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı, ırkların faklılaşmasında coğrafyanın mı yoksa diğer değişkenlerin mi etkili olduğu, evrim düşüncesi ve kavimlerin hallerine ilişkin yığılmış bilgilerin tasnifi ve muhtevasına ilişkin konuları içerir. Genellikle ilk etnografya kitapları incelendiğinde etnografyanın tanımı, önemi, lisan, insanın diğer türlerden ayrıldığı noktaların neler olduğu, antropometrik özellikleri, beş duyu, ırklar ve tasnifi meselesi ile çeşitli kavimlerin (sübjektife varan nitelikteki) durumlarına ilişkin başlıkların yer tuttuğu görülür.

Batı kökenli etnografya / etnoloji ve antropolojinin bilim dalı olarak anılma-ya başladıkları dönemden bugüne kadar olan kavramsal / tarihsel yolculuğu yine batıda literatür bağlamında köklü bir yer teşkil eder. Bu literatüre başlıklar halinde bakıldığında siyasi düşünce ve tavır ile etnolojik / etnografik ve antropolojik çalışmaların kapsamı arasında inkâr edilemeyecek bir ilişki olduğu dikkati çeker. Bu durumun ana nedeni batılının bu bilimlerin düşünsel temellerini kendi tarihini inşa etmek üzere *ötekine* dair kurguladığı imajın bilgisinden hareketle atmış olmasıdır. Etnoloji, etnografya ve antropolojinin bilgi birikiminin ana kaynakları olarak kabul gören seyahatnamelerin *ötekinin* geri kalmasıyla ilgili bilgilerden yola çıkılarak batının kendini inşa etme çabasının ürünü olduğu düşünüldüğünde belli bir siyasi tavır ve düşüncenin ilgili disiplinlerin düşünsel varoluş sürecinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Etnografya ve antropoloji literatürünün yoğun ırk çalışmalarından beslendiği süreçlerin varlığı bu durumun en net örneğidir.

Bu anlamda ilgili disiplinlerin bir doğu toplumu olan Osmanlı, daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti coğrafyasına girişi ve tarihsel seyrine bakılarak literatürde konu ile ilgili çalışmaların her iki dönemin de siyasal tarihi ile paralel gidişi batıdaki hakim genel duruma uygundur. Bunun yanı sıra bu alanların Türkiyedeki tarihine ilişkin literatür gözden geçirildiğinde sadece erken cumhuriyet döneminin yoğun bir şekilde incelenmesi ve öncesinin ise gidilebilen en eski tarih olarak Meşrutiyet'i işaret ediyor olması bir eksikliktir. Osmanlı'dan itibaren etnografya başta olmak üzere etnoloji ve antropoloji batılının bilimi olarak algılanmış, özellikle *öteki'nin* bilgisini içeren etnografik malzemenin sergilendiği mekânlar olarak tasarlanan etnografya müzeleri bir kısım aydın çevrelerin ilgisini çekmiştir. Bunun yanı sıra bu bilim dallarına ilişkin kavramsal tartışmaların ve disiplinlerin sınırlarına, metodlarına ve geçişliliklerine dair makalelerin varolduğunu çeşitli süreli yayınlardan ve müstakil eserlerden yola çıkarak söylemek mümkündür.

Batının etnografik, etnolojik ve antropolojik düşüncesinin temelinde yatan seyahat edebiyatından doğu için de söz edilebilir ve adı geçen disiplinlerin izleri bu edebiyatın ürünleri için de sürülebilir. Ancak Batılının imajı üzerinden kendi imajını ve tarihi ortaya koymak gibi bir kaygısı olmayan doğulu mevcut etnografik düşünce ve gözlemlerini bir disiplini inşa etme sürecine dönüştürememiştir. Bu nedenle Osmanlı coğrafyasına etnografya, etnoloji ve antropolojinin girişi batılı kaynaklar üzerinden hatta batılılar tarafından olmuştur denilebilir.

Gerek basında gerekse müstakil eserlerde ya da süreli yayınlarda etnografya, etnoloji ve antropolojiye dair tartışmaların dışında Mekteb-i Mülkiye, Darülfünun gibi eğitim kurumlarının müfredatında da ilgili disiplinlere ilişkin derslere rastlanır. Burada derslerin içeriği bir yana bırakılırsa gözönünde bulun-

durulması gereken nokta etnografyanın bir ders olarak, Satı Bey'e kadar geçen sürede -ki söz konusu tarihler Meşrutiyet öncesine denk düşer- Mordtmann gibi oryantalist diplomat, Osmanlı toprağında seyahat eden seyyah, Osmanlı'da yaşayan Protestan Cemaati'nin lideri, sözcüsü, savunucusu kimliklerini taşıyan bir Batılı tarafından ya da ekalliyet kültürü ile yetişmiş Aristoklis Efendi tarafından verilmiş olmasıdır.

Bu anlamda, Türkiye'de etnografyanın tarihi ile ilgili Cumhuriyet döneminde kaleme alınan çalışmalara bakıldığında, Cumhuriyet öncesine ilişkin bilgi, Satı Bey'in ve onun Etnografya kitabının varlığı ile sınırlıdır. Son dönemde meseleyi bir başka disiplinin perspektifinden değerlendiren çalışmalarda da yine *Mekteb-i Mülkiye* ve Satı Bey'in işaret edildiği görülmektedir. Bunun gerekçesi olarak da Satı Bey'in değeri hiç tartışılmayacak nitelikteki eserinin bu disiplinlerin düşünsel olarak varolma sürecinden, bilim olarak varoluşuna geçişi sağladığı gösterilmektedir. Ancak literatürde sadece 1911 baskılı bu kitap gözönünde bulundurularak bunların ifade edildiği düşünüldüğünde, bu disiplinlerin tarihsel evrimi Batı ile paralel değil, gecikmeli olarak bu coğrafyaya girdiği gerçekleri göz ardı edilmiş olur. Yine bunu Satı'nın eserlerini gözönünde tutarak ifade etmek durumu ortaya koymak açısından önemlidir. Etnografya kitabının 1911 baskısından önce ilk baskısı 1324/1908 yılında ders notları olarak, ancak görsel malzeme olmadan basılmıştır. Aynı konuda Şemseddin Sami'nin, *İnsan* (1878), *Yine İnsan* (1886), Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Akvam-ı Cihan* (1913), Osman Bey'in *İlm-i Ahval-i Akvam* (1885)¹, Satı Bey'in *Etnografya* (1908), *İlm-i Akvam/Etnografya* (1911) ve Ebüzziya Tevfik'in Buffon'u anlattığı *Büfön* (1884) adlı eserini, tarihlerini de dikkate alınarak bu disiplinlerin Osmanlı'ya girişi kronolojisini yeniden değerlendirmek yerinde olur.

Yine süreli yayınlar açısından konuya bakıldığında son dönemde konuyu detayları ile Cumhuriyet tarihi açısından ele alan Zafer Toprak, kitabında "Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'ye ilk antropolojik bilgileri getiren bir hekimdi. Abdullah Cevdet 1913 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti Talim ve Terbiye Kütüphanesi'nce yayımlanan *Dimağ Melekât-ı Akliyyenin Fizyolociya ve Hıfzı's-sıhhası* adlı eserinde ilk kez 'antropolociya'ya yer vermişti."² der. Ancak etnografya/etnoloji ve antropoloji ile ilgili metinler tarandığında İhsan Abidin'in, Şehbal'de yayımlanan "İlmi Beşer'e Dair" başlıklı yazısı, 15 Eylül 1328/28 Eylül 1912'ye tarihlenmektedir. Bu gibi örnekler kitabımızın ilgili bölümünde daha ayrıntılı olarak verilmiştir. Aynı eserde Zafer Toprak "1916'da yayımlanan Avan-

¹ Bu eserin yeni harflere aktarılmış tam metni ve eserin ayrıntılı bilgisi ilgili bölümde verilmiştir.

² Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s: 296.

zade Mehmed Süleyman'ın *Ullum-ı Hafıyyeden Musavver ve Mükemmel Kıyafet-name* adlı eseri antropolojiye yer veren ikinci kitap oldu"³ demektedir. Halbuki Osman Bey'in müellifi olduğu *İlm-i Ahval-i Akvam* geniş çapta antropolojiye de yer vermiştir. Ayrıca bir kavram olarak Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Frans-evî*'sinde (1904. Üçüncü baskı) Antropoloji'nin "Tarih-i tabii-i beşer."⁴ tanımı ile yer aldığını söylemek mümkündür.

Yine bazı yazarlar Mülkiye Mektebi müfredatının 1908'de yaşadığı değişimden söz ederken "*Etnografya* dersi Osmanlı'da ilk kez bir ders programında yer alıyordu"⁵ demektedir. Buna karşılık Etnografya dersinin 1879'da başlayarak 1895'e kadar önce Andreas David Mordtmann, sonra da Aristoklis Efendi tarafından verildiği bilinmektedir. Ayrıca Darülfünun'un 1900 yılında açılması ile beraber Etnografya da Edebiyat Fakültesi ders programına girmiştir⁶. Yine *Etnografya* dersi için "bu ders Jön Türk döneminde bile (1908 sonrası) bir yıl dayanabilmişti"⁷ denilmektedir ki yukarıda da belirtildiği gibi "istibdad" dönemi olarak ifade edilen Abdülhamid döneminde ders 15 sene Mülkiye'de okutulmuştur. Dersin kaldırılmış olmasına rağmen Satı Bey'in ders notlarını 1911'de *Etnografya-İlm-i Akvam* başlığı ile yayınladığı pek çok yazarca belirtilmektedir. Halbuki Satı Bey ders notlarını 1324/1326 tarihinde sadece Etnografya başlığı ile taşbaskı olarak yayımlamıştır. 1327/1911 yılında yayımlanan *Etnografya / İlm-i Akvam* ise bu notların geliştirilmiş ve görsel malzeme ile zengileştirilerek yayımlanmış halidir. Şemseddin Sami için "Osmanlı yazınında ilk defa biyolojiye, tarih-i tabii'ye yer verildiği" çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak gerek biyoloji ve gerekse tarih-i tabii belirtilen tarihten önce (1887) Osmanlı basınında bir çok kere yer bulmuştur.

İlm-i Ahval-i Akvam (1885) kitabının tanınması hem konuyu tarihsel yolculuğu içinde ele almak ve dönemin perspektifini ortaya koymak, hem de aslında sadece Cumhuriyet döneminde değil Osmanlı döneminde de Meşrutiyet öncesinde o günün koşulları çerçevesinde tartışıldığını ortaya koymak açısından önemlidir. Osman Bey'in (1856-1920), Andreas David Mordtmann'ın (1811-1879), Mekteb-i Mülkiye'de 1879 yılında verdiği etnografya dersinin notlarından yola çıkarak bastırıldığı *İlm-i Ahval-i Akvam* aynı zamanda Mordtmann'ın kişisel tarihi açısından da yeni bir bilgiye ulaşılmış olması nedeniyle önemli-

³ Zafer Toprak, **Cumhuriyet ve Antropoloji** ss: 296-297.

⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Fransevî**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1904 s: 101.

⁵ Zafer Toprak, "Mekteb-i Mülkiye, 'İlm-i Akvam' ve 'Antropolojiya'", **Toplumsal Tarih**, N:226, Ağustos 2012, s: 30.

⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun**. İstanbul: IRCICA Yayını, 2010, s: 573.

⁷ Zafer Toprak "İlm-i Akvam ve Antropolojiya", s: 30.

dir. Bu çalışmada Mordtmann ve Osman Bey'in hayat hikayeleri arşiv belgeleri ışığında aktarılmıştır.

Son olarak konuyu ele alan çeşitli süreli yayınlar ve matbu eserler Osmanlı'da etnografya, etnoloji ve antropolojinin girişine dair verdikleri bilgiler doğrultusunda ele alınmıştır. Konunun değişik yönlerine dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışma, bu alanda yapılacak diğere çalışmalara bir başlangıç olarak değerlendirilmelidir.

Malum olduğu üzere hiçbir çalışma aslında çalışmayı yapanın yalnız başına yaptığı bir iş değildir. Bu anlamda kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen Sadi Çöğenli'ye, başta Abdurrahman Hacıismailoğlu olmak üzere tüm İSAM kütüphanesi çalışanlarına, Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerine, Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi ve Kütüphanesi'nden Ali Akkaya, Banu Doğan ve diğer çalışanlarına, Feriköy Protestan Mezarlığı yetkililerine ve bu süreçte gösterdiği sabırdan dolayı Nurettin Albayrak'a, Osmanlıca metinlerin çözümlenmesi konusunda sabır ve desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim. Katkılarından ve desteğinden dolayı Ertan Eğribel'e, Ufuk Özcan'a, Ali Birinci'ye, Doğu Kitabevi çalışanlarına ve sahibi İbrahim Horuz'a teşekkür ederim. Son olarak da bu çalışma sırasında zaman zaman ihmal etmek zorunda kaldığım oğluma ve eşime gösterdikleri sabır için teşekkür ederim.

A- ETNOLOJİ / ETNOGRAFYA DÜŞÜNCESİ: BATI, ÖTEKİ VE SEYAHATNAMELER

Başkasını tanıma ve merak etme eğiliminin eyleme dökülmüş hali olarak ortaya çıkan etnoloji “insan topluluklarını ırksal ve kültürel karakteristikleri temelinde sınıflamayı, karışma ve yayılmalar yoluyla onların geçmişte (tarihsel ve tarih öncesi devirlerde) ve günümüzdeki dağılımlarını açıklamayı amaç edinmiş” bir disiplindir.⁸ Jean-Loup Amselle etnolojinin kelime kökü olan “et(h)nos” kavramının ilk kullanımına Eski Yunanlılar’da rastlandığını söylemektedir. Bu kavramın site dışındaki komşu toplumsal örgütlenmeleri belli bir hiyerarşiye tabi tutmak için kullanıldığını belirten Amselle, Eski Yunanlılar’ın ethne (tekili ethnos) ile polis (“site”) arasında bir karşıtlık kurduklarını ifade eder. Ethne, Yunan kültüründen gelen, ama şehir-devlet örgütlenmesinden ‘yoksun olan’ toplumları belirtmek için kullanılan bir kavram olduğundan, Etnoloji’nin de, ‘a-politik’ ve bu bağlamda, kendi tarihlerinin ‘öznesi’ olmaktan mahrum toplumların bilimi olması kaçınılmazdır.⁹

Batılı ya da modern denen insanın zihinsel şemasında faklılıklarını ilkel ya da geri kalmış olarak etiketlediği “öteki”/“başkası” ya da “yazısız” olarak adlandırdığı insana yönelten merak güdüsünün temelinde Jean Servier’ye göre, “insanlık tarihini yeniden inşa ederek uygarlığa doğru ilerleyişin aşamalarını ortaya sermek”¹⁰, öteki, az gelişmiş, Batı dışında kalan yazısız insan üzerinden kendini tanımlamak ihtiyacı yatmaktadır. Yaşam tarzı, varoluş biçimi, fiziki görünümü, giysileri, ten rengi ve dili ile farklı olan başkası/öteki aynı zamanda “başka yer-

⁸ Tayfun Atay, “Kavramlar Kargaşası Bilim Dalları Çatışması Dünyada ve Türkiye’de ‘Sosyal İçerikli’ Antropolojiyi Adlandırma Sorunu”, *Folklor/ Edebiyat*, N: 22, 2002/2, ss: 135-136.

⁹ Jean-Loup Amselle, “Etni ve Kabile: Her Kapıyı Açan Kavramlar”, *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (Haz.:Jean Leca, Çeviren: Siren İdemen), İstanbul, Metis Yayınları, 1998 s. 134.

¹⁰ Jean Servier, *Etnoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları 1992, s. 75.

A- OSMANLI'DA ETNOLOJİ / ETNOGRAFYA / ANTROPOLOJİ LİTERATÜRÜ VE TERMİNOLOJİSİ

Bir kısım Osmanlı aydınları ve seyyahlarının yaptıkları Avrupa yolculuklarını, Batı'nın bilgisinin sınırlarını, Batılı insanın yaşam biçimini, âdetlerini, inanç ve geleneklerini görmek amacına bağlamak mümkündür. Bu kişilerin yaptıkları gezilerin sonunda seyahatname kaleme almalarının sebepleri olarsa yola çıkacak olan diğer seyyahlara bir rehber hazırlamak, Osmanlı halkının veya idaresinin Batı hakkında bilgilenmesini sağlamak gösterilebilir. Genelde Türk edebiyat tarihi açısından önemli bir kaynak ve tür olarak görülen seyahatnameler, aslında coğrafya başta olmak üzere tarih, etnografya, etnoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları için de temel kaynaklar arasındadır. Ancak bu temel kaynakların kullanımı ile ilgili dikkat edilmesi gereken en önemli nokta seyahatnamelerin, araştırmacıya zengin malzeme ve yeni bir bakış açısı kazandığı ölçüde, -kullanım ve yoruma göre- yanıltıcı da olabilmesidir. Metinlerin yorumunda; maddi verilerin başka kaynaklarla kontrolü kadar, seyahatname yazarının mensub olduğu kültürel çevre ve zamanının da iyi bilinmesi gerekir. Kısacası seyahatnamenin kendisi gibi, yazarının da incelenmesi, yeni tarihî bilgiler ve hatta bir araştırma alanı açacak kadar da önemlidir.¹²¹ Bu anlamda etnolojik/etnografik ve sosyo-antropolojik yönden ötekini oluşturan ve aynı zamanda bilgisini inşa eden batılının, kaynak olarak seyahatnameleri temel aldığı düşünüldüğünde, batı kökenli disiplinlerin çatısı altında "Doğu –Batı Çatışması " merkezli çalışmalar yapan günümüz bilim insanının çok yönlü olarak bu noktayı göz önünde bulundurması gerekir.

Disiplinlerin kaynağında belli bir yönden meseleyi ele alıp düşünme eylemi olduğundan, bilimlerin adı konmadan önce söz konusu bilimin düşünce ola-

¹²¹ İlber Ortaylı, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, N: 3-4, 1992 , ss: 271-278.

A- ANDREAS DAVID MORDTMANN (11 ŞUBAT 1811-31 ARALIK 1879)

Andreas David Mordtmann, 11 Şubat 1811’de Hamburg’da doğmuştur. 1813 yılında annesini, 1829 yılında babasını kaybettiğinden gençlik yılları zor geçmiştir.¹⁸⁶ Johanneums adlı bir okulda okurken klasik dillere olan yeteneğiyle dikkati çeken Andreas David babasının ölümü üzerine bir ilkokulda yardımcı öğretmen olarak çalışmaya başlamış ve bir süre özel dersler vermiştir. Kuzey Alman Konfederasyonu’na bağlı Hamburg Federe Devleti diplomatlarından Karl Sieveking tarafından himaye edilen Mordtmann önce Hamburg Senatosu’nda, 1840 yılında da Hamburg Şehir Kütüphanesi’nde görev alır.¹⁸⁷ Buradaki görevi Doğu yazmalarının katoloğunu hazırlamaktır. Mordtmann birçok Batı dilinin yanı sıra Arapça’ya da hâkimdir. ¹⁸⁸ Coğrafyacı Karl Ritter, Mordtmann’a 1842 yılında El- İstahri’nin¹⁸⁹ “Memleketler Kitabı”’nı çevirme-

¹⁸⁶ Semavi Eyice “Andreas David Mordtmann (Baba)”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** , Cilt:5, ss: 489-490, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, İstanbul.

¹⁸⁷ Hilal Görgün, “Andreas David Mordtmann”, **Türkiye Diyanet Vakfı DİA İslam Ansiklopedisi** , Cilt:30, ss: 286-287, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, İstanbul.

¹⁸⁸ Eyice, “Mordtmann”, ss: 489.

¹⁸⁹ Ebu İshak İbrahim b.Muhammed el -İstahri el Farisi (Ö. 340/951-952’den sonra). Eserleri günümüze ulaşan İslam coğrafyacılarının klasik dönem temsilcilerinden olup Belh okuluna mensuptur. Kişisel bilgilerine ulaşamamıştır.(1950 yılında yayımlanan İslam Ansiklopedisi’nde kendisine atfedilen eserinde hal tercümesine dair bir bilgi yoktur. “İstahri”, İslam Ansiklopedisi,Cilt 5/2 İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1950, ss: 1134) Nisbesinden İran’ın Fars Bölgesi’ndeki İstahr şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. İstahri’nin eseri geleneksel Kitabü’l Mesalik ve’l Memalik adını taşımasına rağmen Ebu Zeyd el Belhi’nin yenilikçi üslubunu yansıtır. Eser, asıl konusu olan müslümanların yaşadığı dünyayı yirmi “iklim”e ayırır ve iklim kelimesini daha çok İran’daki “kişver”e yakın biçimde “idari bölge” anlamında kullanır. İstahri kitabını Belhi metoduna uygun olarak kaleme aldığını söyler. Onun bilgi kaynakları, genelde seyahatlerinden elde ettiği görgüye dayalı haberlerle çağdaşı coğrafyacıların eserleridir. İstahri, yeryüzünün meskûn kısmıyla ilgili kara ve deniz ölçülerini kaydettiği bir girişten sonra bölgelerin ta- ➤

(s.2)

Mukaddime

*Şükre şayan ne hoş zamandır bu
Asr-ı Abdülhamid Han'dır bu*

Cenab-ı Rabb-i Mecid ömr-ü iclâl-i Şahanesini bermezid buyursun, Pa-dîşahımız melce ve penahımız efendimiz hazretlerinin devr-i mesud-ı tac-dârîleri terakki-bahş-ı ashab-ı maarif olduğundan sâye-i muvaffakiyet-vaye-i mülûkânelerinde memâlik-i tacdârîde nice nice mekâtib-i âliye açılmıştır. Meş-gul-ı tahsil bulunan evlad-ı vatanın o mekteblerde birinci dersi, velinimet-i bî-minnete daima duadır. Halife-i resul-i güzine sadakat ve daavat-ı hayriye-sine muvazabet sebep-i saadet olduğu ezhan-ı erbab-ı rüşd ve sedad-ı en-var-ı füyuzat-ı rabbaniye ile küşad olur. Kulub-ı asdıkada hasıl olan küşa-yış ve zaman-ı sa'd-iktiran-ı şehinşahide görülen emn ü asayış-i hüner-men-danî birer eser meydana getirmeye müşevvik olduğu cihetle şimdi her mat-baa bir telif-i latifin (s.3) tabına hizmet etmekte olup bu âciz-i kem-bidaa ise çend sal mukaddem taht-ı himaye-i feyz-vaye-i cenab-ı padişahide küşad buyurulan *Mekteb-i Mülkiye'* nin muallimîninden olarak ve muaahharen ve-fat eden Mortman'dan tahsil eylediğim *Etnografya* yani *İlm-i Ahval-i Akvam* üzerine bir risale tertib ve takdim etmiş olduğumdan eser-i naçiz-i kemte-ranemin enzar-ı ammeye vaz'ına cesaret eyledim. Maksadım arz-ı hüner et-mek olmadığına binaen risalenin hatta hatası ehl-i fazlın kalem-i atâsı ile ıslah buyurulur ümidindeyim.

(s.5)

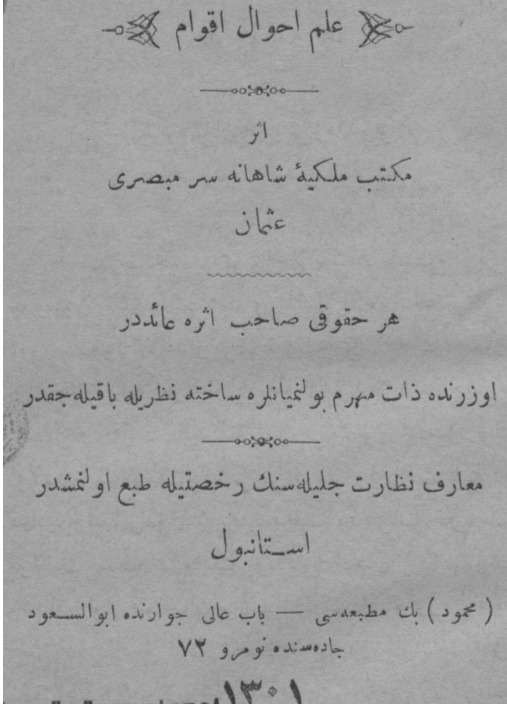
**İlm-i Ahval –i Akvam
Etnografya**

Bismillahirrahminirrahim

İlm-i Ahval-i Akvam Neye Derler ?

Rûy-ı zeminde mütemekkin milel ve akvam-ı muhtelif ve mütenevvianın tafsil-i ahvalinden bâhis olan ilme *İlm-i Ahval-i Akvam* ıtlak olunur.

Malum olduğu vech üzere insanın bir cismi olup görünüşte hayvanat-ı ze-vatüssedye (memeli hayvan) gibi teşekkül eylemiştir. Filvâki insan kuvve-i müd-rikeye mâlik ise de hayvanat-ı saire dahi sahib-i kuvve-i müdrikdir. İşbu kuv-venin derece-i âliye ve sâfilesine gelince bu dahi hararet ve bürudet ve rütu-

İlm-i Ahval-i Akvam

Eser
Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane Ser
Mubassır

Osman

Her Hukuku Sahib-i Esere Aittir
üzerinde zat mührüm
bulunmayanlara
sahte nazarıyla bakılacaktır.

Maarif Nezaret-i Celilesinin
Ruhsatıyla Tab Olunmuştur.

İstanbul

Mahmud Bey Matbaası

Bab-ı Âli Civarında Ebussuud
Caddesi'nde Numero:72

1301

bet ve imtidadın mütenevvi derecatını (s.6) tayin ve irae eyler, kuvve-i müdrikeyi tayin eder hâlen bir mikyas keşf ve ihtira olunmamıştır.

İnsan Nedir?

İnsan cismen memeli hayvan sınıfından olup mânen akıl ile müzeyyen bir cinstir. Binaenaleyh kuvve-i müdrike-i insanî hiç bir hayvanın müstaid olmadığı kuvve-i mümeyyize ve kuvve-i tecridiye ve istiğrakıyye ve fikirlerimizi mânâ-yı muayyenesiyle beyan etmek için asvat-ı melfuza istimali kuvveti gibi nice kuva-yı giran-bahâya mâliktir. Hayvanat-ı saire ise işbu kuva-yı mutededen mahrum olup bükâ ve âlâm ve sayhalarını ancak asvat-ı gayr-ı mantuka ile iş'ar ederler. İnsan nereden hâsıl oldu yani insan doğrudan doğruya mı halk olunmuş yoksa bir hayvan-ı mukaddemden mi husule gelmiştir veyahud maymun azması mıdır?

Bazı tabiiyyun insanın bir nevi, hayvanın derece derece terakkisinden ileri geldiğini ve bazıları da insanın bir nevi pûzîne azması idüğünü serd ve beyan etmişler ise de bu kavilleri sadra şifa verir edille-i kaviyye tahtında olmadığından nev-i beşer ancak Hallâk-ı cihanın doğrudan doğruya (s.7) bir mah-

luk-ı mukaddesi olduğu itikadında bulunmamız ehemmiyetli ve elzemdir. İnsan ile hayvan beyninde büyük fark vardır ki bununla dahi insanın maymundan ve hayvanat-ı saireden husule gelmeyip doğrudan doğruya halk olunduğu fark ve temyiz olunabilir. Bu fark da insanda büyük ve küçük iki beyin olup büyüğü başın ön, küçüğü arka tarafındadır. Hayvanatta ise küçük beyin bütün bütün mefkuddur. Bundan başka mârr-üz-zıkr havass marifetiyle de işbu keyfiyetin fark ve temyizi kâbildir.

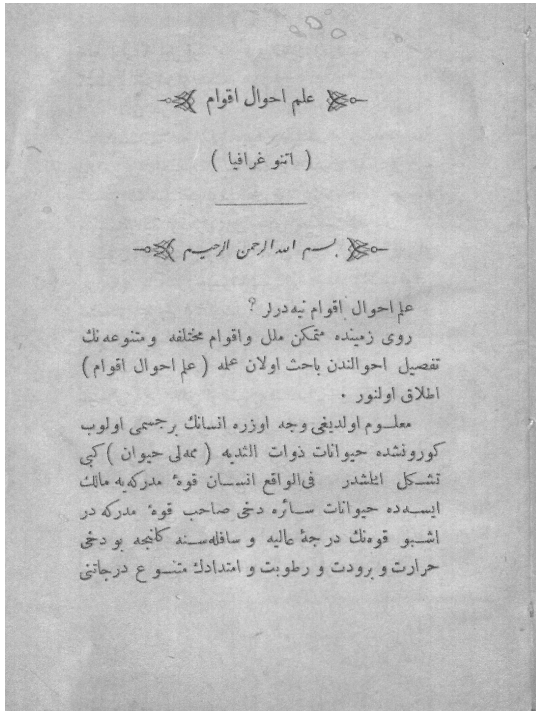
Ruy-ı Arzda İnsan Hangi Asırda Zuhur Etti?

Ulemâ-yı ilm-i tabakat-ül arz devr-i evvel ve sâni ve sâlis ve devr-i râbi ve yahud cumudî ve tufan-ı ekber (Tufan-ı Nuh) ile fasl olunmuş devr-i hâzır ve cedid diye bir takım edvar tadad ve tefrik eylemişlerdir ki ulema-yı mezburenin tahkikat ve taharriyatı elde edilen enkaz ve bekayadan her bir devirde marifeti ilm-i mahlukat-ı atika (paleontoloji)ya mütevakıf bazı hayvanat-ı uzviyyenin vücudunu isbat eylemiştir. İmdi devr-i evvel ve sâni ve sâliste mevcudiyet-i in-

sandan bir eser keşf ve müşahe-
de olunamadığından bu üç dev-
rin benî beşerden mahrum kaldık-
ları anlaşılıyor. İnsanın asâr-ı ev-
veliyesi *mamut* ve (s.8) *dübb-i ek-
ber*, *nimr-i ekber* ve *muaseriyun* ve
bunlara müşabih hayvanat-ı cesi-
me ile mübareze mecbur oldu-
ğu devr-i râbide keşf olunmuştur.
Merdüman-ı pîşîn hakkındaki
malumat pek noksan olduğun-
dan *ilm-i ahval i akvam* onlardan
sarf-ı nazar ederek onlara dair
mübaheseyi ilm-i ahval-i mahlu-
kat-ı atikaya terk eyler.

İnsan Nerede Zuhur Etti?

Acaba küre-i arzın bir nok-
tasında mı yoksa def'aten ma-
hall-i kesiresinde mi bürüz etti.
Ve bir zevcden mi veyahud bir-
den bire ezvac-ı kesireden mi
neş'et etmiştir?

Osman Bey'in Kitabının başlangıcı:
İlm-i Ahval-i Akvam - Etnografya